

Poláková, Mariana

Satira: Terminologická specifikace

In: Poláková, Mariana. *Vznik a vývoj satiry v římské literatuře*. Vydání první
Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 16-38

ISBN 978-80-210-8805-4; ISBN 978-80-210-8806-1 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137894>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2 SATIRA: TERMINOLOGICKÁ SPECIFIKACE

Pojmenování žánru – satira – se vyvinulo z latinského slova *satura*.¹⁶ Už v antice nebylo zcela jasné, odkud název pro nový žánr pochází.¹⁷ Ani dnes není situace jiná, čtenář většinou až po přečtení konkrétního díla zjistí, co přesně výrazem satira jeho autor zamýšlí.¹⁸ Původní latinský pojem *satura* se používá především v pojednáních literárněteoretického zaměření, satira pak v textech obecnější povahy, v nichž je vazba k antickému výrazu často pomíjena. Tato kapitola představuje jednotlivé varianty zápisu satiry, upřesňuje jejich význam i původ a ukazuje, co vše v literární terminologii označují.

---

16 S největší pravděpodobností se jedná o autochtonní výraz: „Und wie es oft zu beobachten ist, daß eine neu gefundene oder geprägte Erscheinung ihren Namen aus der Sprache erhielt, deren Bereich sie entstand, so deutet auch hier die Bezeichnung nach Italien als dem Ursprungsland.“ (KRENKEL 1970, s. 9.)

17 O jeho původu se diskutovalo už za Suetonia. (WEBB 1912, s. 177.)

18 Např. KORUS, KAZIMIERZ. 1991. *Die Griechische Satire. Die theoretischen Grundlagen und ihre Anwendung auf Homers Epik*. Warszawa – Kraków: Sumptibus Universitatis Jagellonicae, označuje termínem satira to, co já nazývám satirickou tendencí – nejedná se o označení žánru. GRATWICK, A. S. 1982. The Satires of Ennius and Lucilius. In KENNEY, E. J. – CLAUSEN W. V. [eds.]. 1982. *The Cambridge History of Classical Literature II – Latin Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, píše o Enniově a Luciliově díle, i když v souvislosti se vznikem žánru; HENDRICKSON 1927, s. 46–60, uvažuje nad tím, kdy se ze slova *satura* stalo označení žánru; HIGHET, GILBERT. 1962. *The Anatomy of Satire*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, zkoumá satiru jako žánr od antiky do dnešních dnů atd.

2.1 Zmínky o satíře a její významy v antických pramenech

2.1.1 Diomedes

Nejdůležitější pramenný zdroj obsahující čtyři možná vysvětlení významu satiry představuje Diomedes.¹⁹ Píše: *satira autem dicta sive a Satyris, quod similiter in hoc carmine ridiculae res pudendaeque dicuntur, quae velut a Satyris proferuntur et fiunt: sive satura a lance quae referta variis multisque primitiis in sacro apud priscos dis inferebatur et a copia ac saturitate rei satura vocabatur; cuius generis lancium et Vergilius in georgicis meminit, cum hoc modo dicit, lancibus et pandis fumantia reddimus exta / et lancesque et liba feremus:/ sive a quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum saturam dicit Varro vocitatum. Est autem hoc positum in secundo libro Plautinarum quaestionum, ‚satura est uva passa et polenta et nuclei pini ex mulso consparsa‘. Ad haec alii addunt et de malo punico grana. Alii autem dictam putant a lege satura, quae uno rogatu multa simul comprehendat, quod scilicet et satura carmine multa simul poemata comprehenduntur. Cuius saturae legis Lucilius meminit in primo, per saturam aedilem factum qui legibus solvat, / et Sallustius in Jugurtha, ‚deinde quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur‘.²⁰*

Na prvním místě Diomedes uvádí možné spojení se satyry. Lze tedy předpokládat, že toto tvrzení považoval za nejpravděpodobnější, což ovšem není překvapivé,

19 Diomedes byl autorem díla *Ars grammatica*, které vzniklo pravděpodobně ve druhé polovině 4. století n. l. a bylo věnováno obyvatelstvu východní části Římské říše. Spis se zabývá třemi oblastmi, které zrcadlí Diomedův didaktický program. Skládá se z části o řeči, základních principech gramatiky, části o stylistice a metrice. Je pravděpodobné, že hlavním Diomedovým zdrojem bylo dílo Varronovo. (STOV. CANGIK, HUBERT – SCHNEIDER, HELMUTH [eds.]. 2001. *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*. Bd. 3. *Cl–Epi*. Stuttgart: Metzler, s. 618; CONTE 2003, s. 555; ROOY 1965, s. 2–4 a 20.)

Téměř totožný výčet jako u Diomeda (bez zmínky o Vergiliovi a Varronovi) obsahuje komentář Pomponia Porphyrióna, gramatika žijícího necelé století před Diomedem, k Horatiovým *Epistulae* (Porphy. *Hor. epist.* 1, 11, 329). I když je Porphyriónovo dílo starší, všechny práce (včetně mé) uvádějí jako zásadní etymologický text k satíře Diomedův výčet, a to zejména proto, že obsahuje více informací než Porphyriónův, včetně možnosti původu slova *satura* z prostředí gastronomie, již se v dnešní době dostává hojně pozornosti.

20 Diom. 3, 485nn. Překlad autorky: „Satira totiž může být odvozena buď od satyrů, protože se v této básni mluví o stejně směšných a hanebných věcech, které ukazují satyrové; nebo je *satura* odvozena od misky, která naplněná mnoha rozličnými plody byla u předků obětována bohům, a je tak nazývána saturou kvůli množství a hojnosti věcí; Vergilius v *Georgikách* připomíná, jakého druhu misky byly, když říká, že ‚na hlubokých mísách dáváme kouřící vnitřnosti / a přineseme misky a obětní koláče:/‘, nebo od jakéhosi druhu nádivky, protože Varro říká, že *satura* byla odvozena od množství přísad. Také se píše v druhé knize díla *Quaestiones Plautinae*, že ‚*satura* jsou rozinky, ječný šrot a piniová jádra smíchaná s medem‘. K tomu jiní přidávají jaderka z granátového jablka. Další se zase domnívají, že *satura* je odvozena od zákona, který najednou v jednom podání zahrnoval mnoho věcí, stejně jako je v díle – satíře – obsaženo najednou mnoho básní. Jako první připomíná tento zákon satiry Lucilius: /skrz saturu přimět aedila, aby zrušil zákony/ a Sallustius v *Jugurtovi*, ‚potom se po povšechném výslechu přijímá do poroby‘.“

protože už někdy od poloviny 1. století n. l. spojení literárního žánru s postavami řecké mytologie v obecném povědomí dominovalo²¹ a udrželo si svou váhu až do roku 1605, kdy ho vyvrátil I. Casaboun.²² Diomedův druhý návrh odvozuje název od misky naplněné ovocem, která byla obětována bohyni Cereře – *satura lanx*.²³ Jako třetí možné vysvětlení tlumočí Diomedes Varronovu zmínku připodobňující satiru k nádivce či klobáse složené z rozinek, ječného šrotu, piniových jader, medového vína a jadérek z granátových jablek.²⁴ Toto tvrzení je podpořeno zmínkou u Festa²⁵ a Isidora²⁶ i skutečností, že jídlo zaujímá v satire důležité místo.²⁷ Poslední Diomedův výklad odkazující k právní terminologii, *lex satura*, nemá oporu v jiných pramenech (ke spojení *per saturam* viz kapitola 2.1.3).

21 I v dnešní době lze snadno pochopit, proč nebylo pro tehdejší autory těžké spojit satiru se satyry, zvláště když byl původní význam slova *satura* zapomenut. Pro satyrské drama i satiru je charakteristický výsměch a kritika, a proto bylo velmi jednoduché (zvláště s přihlédnutím k řeckému původu téměř všech ostatních žánrů) tyto dvě literární oblasti spojit.

I když byla tato teorie vyvrácena, vyskytují se i moderní publikace, jež přikládají spojitosti satiry se satyry význam. Souvislost žánru s plností, satyry a s nepřátelským postojem (bez etymologické souvislosti) uvádí SCHLEGEL 2005, s. 5.

22 CASAUBON, ISAAC. 1605. *De Satyrica Graecorum & Romanorum Satira*, Paris. Viz s. 35.

23 B. L. ULLMAN se podobně jako v případě *lex* domnívá, že *satura* je přístavek výrazu *lanx* – tedy „from the dish called *satura*“. (ULLMAN 1913, s. 173.) Souvislost s Cererou potvrzují např. *scholia* k Horatiovi: *Schol. Hor. sat. 1, praefatio: Plerique satyram a lance, quae plena diuersis frugibus templo Cereris infertur; nomen accepisse dicunt; nam et ea hoc nomine appellatur*. (Překlad autorky: „Mnozí říkají, že satira dostala svůj název podle misky, která naplněná různým ovocem byla obětována v Cereřině chrámu; proto se nazývá tímto jménem.“)

24 Z pasáže se nedá vyzoomět, zda jsou Diomedova tvrzení převzata z více Varronových pojednání, nebo jen z díla *Quaestiones Plautinae*, „da im Spälatein *autem* sowohl in der Bedeutung von *enim* als auch (seit Cicero) in der von *deinde* bei Aufzählungen verwendet wird“. (PETERSMANN, HUBERT. 1986. Der Begriff „*satura*“ und die Entstehung der Gattung. In ADAMIETZ, JOACHIM [ed]. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 16.)

25 Fest. 416: *Satura, et cibi genus ex variis rebus conditum est, et lex <mul>tis alis legibus conferta*. (Překlad autorky: „*Satura* je druh jídla vzniklý z různých věcí a zákon složený z mnoha jiných zákonů.“)

Paul. Fest. 417 k tomu pak ještě dodává: *Satura et cibi genus dicitur ex variis rebus conditum, et lex multis aliis conferta legibus, et genus carminis, ubi de multis rebus disputatur*. (Překlad autorky: „*Satura* je druh jídla vzniklý z různých věcí a zákon složený z mnoha jiných zákonů a druh básně, v němž se hovoří o mnoha věcech.“)

26 Isid. *orig.* 20, 1, 8: *Satietas autem et saturitas sibi differunt: nam satietas ex uno cibo dici potest, pro eo quod satis sit; saturitas autem a satura nomen accepit, quod est vario alimentorum adparatu compositum*. (Překlad autorky: „Nasyčení a sytost se od sebe liší: neboť nasyčen může být člověk z jednoho jídla, díky němuž má dost; sytost se však odvozuje od satyry, což je směs různých připravených jídel.“)

27 Iuvenalis dokonce přirovnává své básně ke krmivu (*farrago*). Iuv. 1, 81: *quicquid agunt homines, votum, timor, ira, voluptas, / gaudia, discursus, nostri farrago libelli / ecquando uberior vitiorum copia?* (Překlad Iuvenalis, *Decimus Iunius. Satiry*. VYSOKÝ, ZDENĚK KAREL [transl.]. 1972. Praha: Svoboda: „Všechno, co dělají lidé, jich přání, strachy a hněvy, rozkoše, radosti, shánky, je náplní knížečky naší.“ Slovo *farrago*, které přeložil Z. K. Vysoký jako „náplň“, má v latině význam krmné směsi smíchané z různých druhů obilí. I S. Braundová považuje za nepřitažlivější „to view the satirist as a cook, serving up to his audience a sausage stuffed full of varied ingredients [...]“ (BRAUND 1992, s. 7.)

Dnes se většina badatelů kloní k druhé Diomedově možnosti,²⁸ ani další dvě však zcela vyloučit nelze. Důležité nicméně je, že všechny tři opodstatněné Diomedovy teorie (tj. nikoli „satyrská“) mají společného jmenovatele, jímž je pestrost a hojnost²⁹ a také shodně implikují, že původně byl výraz *satura* adjektivem³⁰ a označoval nějaký blíže nespecifikovaný druh nádobí naplněný jídlem či obětinou. A protože obětiny byly různorodé, nabývalo spojení dojmu rozmanitosti. Substantivum z tohoto spojení postupně vymizelo a zůstala *satura* s významem různorodosti a plnosti.

2.1.2 Dramatická *satura*

*Vernaculis artificibus, quia ister Tusco uerbo ludio uocabatur, nomen histrionibus inditum; qui non, sicut ante, Fescennino uersu similem inconpositum temere ac rudem alternis iaciebant sed impletas modis saturas³¹ descripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annis, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor [...]*³²

Tato pasáž z Livia, která spojuje satiru s předliterárními dramatickými žánry,³³ dala vzniknout mnoha dohadům.³⁴ Literární satira je plná rysů naznačujících dramatický původ.³⁵ Na podobnost satiry a dramatu je často poukazováno zejména

28 Např. BRAUND 1992; KNOCH 1971; PETERSMANN 1986, s. 7–24; WEINREICH, OTTO. 1975. Vorstufen. Wortbedeutung. Dramatische Satura. In FABIAN, BERNHARD [ed.]. *Satura. Ein Kompendium moderner Studien zur Satire*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag; WITKE, 1970.

29 Podrobněji k jednotlivým teoriím viz POLÁKOVÁ 2016, s. 24–29.

30 Nepřehlédnutelná souvislost s latinským adjektivem *satur, a, um* (sytý, nasycený, plný) naznačuje, že pojmenování *satura* by mohlo být zpodstatnělým adjektivem, neboť ke zpodstatňování adjektiv v lidové latině běžně docházelo. (Tento lingvistický proces viz WITKE 1970, s. 19.)

31 Tomuto nejasnému spojení se ve svém článku podrobně věnuje R. H. Webb, který ho vidí jako Liviův pokus o vysvětlení etymologie slova *satura* – tj. představení plně *impletas modis*. (WEBB 1912, s. 183–186.)

32 Liv. 7, 2, 6nn. Překlad (*Livius, Titus. Dějiny II-III*. KUCHARSKÝ, PAVEL. [transl.]. 1972. Praha: Svoboda.): „Těm domácím umělcům bylo dáno jméno ‚histrion‘, protože herec se jmenuje etruským slovem ‚ister‘. Ale ti nepřednášeli, jako dřívě, veršem hru neumělou a jen tak bez přípravy a drsnou ve střídavých přednesech, podobnou starým lidovým fraškám zvaným ‚fescennijské‘, ale básnickou všehochoť sestavenou do taktů, přednášenou v písni za doprovodu píšťců a s pohyby shodnými s hudbou. Několik let potom Livius se odvážil jako první po té básnické všehochoťi spojit divadelní látku souvislým dějem; byl také ovšem, jako tehdy všichni bývali, sám hercem ve svých veršovaných skladbách.“

33 Třetí vývojovou fází dramatu měla být představení domácích herců – *saturae*, která byla doprovázena hudbou, zpěvem a pohybem.

34 Výčet teorií ohledně dramatické satiry, které jsou však dnes již z větší části vyvráceny, srov. PETERSMANN 1986, s. 9–11.

35 WEBB 1912, s. 187: „This is of course freely granted by the skeptics, who claim that it was the recognition of this very fact on the part of the ancients which inspired their use of the word as the name

na kvůli použití dialogů³⁶ a také kvůli Horatiovu tvrzení, že kořeny satiry spočívají ve staré řecké komedii.³⁷ S. Braundová zdůrazňuje, že satiru pojí s dramatem také to, že ji Lucilius a Horatius označují za *sermo* (konverzaci, povídání), což naznačuje, že je to žánr „which acknowledges the presence of some kind of audience and which invites a response from the audience“. Podrobně pak rozebírá tři formy, jež má satira společné s dramatem: monolog, dialog a dopis. Monolog pokládá za jednu z důležitých podob satiry i G. Highet, přičemž jako další podobu uvádí parodii a vyprávění.³⁸

Podle mého názoru je vysoce nepravděpodobné, že by literární *satura* vycházela z dramatické. Proti dramatickému původu satiry stojí zejména fakt, že její existenci opomíjejí římsí kritici; otevřeně ji zmiňuje jen Livius,³⁹ na něj se odvolávají Valerius Maximus⁴⁰ a pozdně antický autor Euanthus⁴¹. Výskyt slova *satura*

---

of an imagined drama. Surely it is a more natural inference to suppose that literary satire is dramatic for the simple reason that it was the offspring of a phase of dramatic entertainment.“

36 „The dialogue and other dramatic elements of satire can be explained best by referring to modes of philosophical discourse current in the Hellenistic world.“ (WITKE 1970, s. 18.)

37 Horatiův výrok a spojitost satiry se starou komedií probírám v kapitole 3.1.2 Komédie.

38 HIGHET 1962, s. 13–14.

39 Zmínka od Dionýsia z Halikarnássu není průkazná. (Srov. WEINREICH 1975, s. 32.)

40 Val. Max. 2, 4, 4: *paulatim deinde ludicra ars ad saturarum modos perrepsit, a quibus primus omnium poeta Livius ad fabularum argumenta spectantium animos transtulit*. (Překlad autorky: „Dále pomalu vyvstalo divadelní umění na způsob satir, o jejichž existenci podal divákům zprávu jako první ze všech básníků Livius [...]“)

41 Euanth. *de com.* 2, 5nn.: *et hinc deinde aliud genus fabulae id est satyra sumpsit exordium, quae a satyris, quos in iocis semper ac petulantibus deos scimus esse, uocitata est, etsi <alii> aliunde nomen praeue putant habere. Haec satyra eiusmodi fuit, ut in ea quamvis duro et velut agresti ioco de vitis civium, tamen sive ullo proprii nominis titulo, carmen esset. quod idem genus comoediae multis offuit poetis, cum in suspicionem potentibus civium venissent, illorum facta descripsisse in peius ac deformasse genus stilo carminis. quid primus Lucilius novo conscripsit modo, ut poesi inde fecisset, id est unius carminis plurimos libros. Hoc igitur quod supra diximus malo coacti omittere satyram aliud genus carminis „nean kômôidian“, hoc est nouam comoediam, repperere poetae, quae argumento communi magis et generaliter ad omnes homines, qui mediocribus fortunis agunt, pertineret et minus amaritudinis spectatoribus et eadem opera multum delectationis afferret, concinna argumento, consuetudini congrua, utilis sententiis, grata salibus, apta metro*. (Překlad autorky: „A zde má svůj původ další druh dramatu, tj. satira, jež je pojmenována po satyrech, kteří, jak víme, jsou neustále žertující a rozpustilá božstva, i když se někteří jiní domnívají, že její název má svůj původ jinde. Tato satira byla taková, že se v ní nevybíravě a žertovně psalo o nedostacích občanů, neměla však žádný titul, který by naznačoval vlastní jméno [občana]. Tento druh komedie uškodil mnoha básníkům, neboť je stavěl do křížku s mocnými občany, protože vylíčili jejich činy jako zločiny a svým psaním zohydili básnický druh. Lucilius psal jako první tímto novým způsobem tak, že z něj učinil poezii, to jest, napsal více knih jednoho druhu. Proto donuceni nedostatkem, o němž jsem se zmínil, opustili básníci satiru a vynalezli nový básnický druh „nean kômôidian“, to jest novou komedii, která díky všeobecnému obsahu směřuje více a obecněji ke všem lidem, kteří prodlévají ve skromných poměrech. Divákům přinesla méně trpkostí a zároveň hodně zábavy, obsahem pěkná, v souladu s obyčejem, užitečná svými názory, oblíbená pro svůj vtip a s průměrným metrem.“)

je v oblasti dramatu doložen pouze jako titul togáty T. Quinctia Atty⁴² a atellány L. Pomponia.⁴³ Je možné, že i Naevius tak nazval jednu ze svých her.⁴⁴

Satira jako literární forma tedy nemá nic společného s divadelními představeními. Je ale možné, že mohl existovat jakýsi společný předstupeň dramatu i satiry, protože mezi nimi existuje přinejmenším obsahová podobnost (kladou důraz na různorodost) a také záměr bezprostředně oslovit publikum.

2.1.3 Fráze *per saturam*⁴⁵

Vedle epigraficky se vyskytujícího spojení *in saturam v lex Acilia de repetundis* z roku 122 př. n. l.⁴⁶ pochází z poslední čtvrtiny 2. století př. n. l. i Luciliův fragment, jenž zachycuje pravděpodobně nejstarší dnes známé použití slova *satura*, které zní: *per saturam aedilem factum qui legibus solvat*.⁴⁷ B. L. Ullman tvrdí, že v této frázi je *satura* v platnosti samostatně stojícího substantiva.⁴⁸ Na Luciliův zlomek odkazuje také již citovaný Diomedes, který však už zachází dál, neboť z jeho použití slova *satura* vyplývá, že by se mělo jednat o *lex*, tedy *lex satura*, nikoli *lex per saturam lata*.⁴⁹ Vzhledem k tomu, že už Sallustius⁵⁰ cituje spojení *per saturam* nejspíše kvůli svému

42 Quinctius Atta žil kolem přelomu 2. a 1. století př. n. l. Z jeho díla se dochovaly jen skrovné zlomky a dvanáct titulů togát. (Srov. CONTE 2003, s. 131.)

43 Prisc. *gramm.* 6, 200; 6, 282; *Pomponius in satura* [...] Lucius Pomponius žil v 1. století př. n. l., kromě atellán skládal pravděpodobně také palliáty a tragédie. Dochovalo se 70 titulů jeho her a přibližně 200 veršů. (Srov. CONTE 2003, s. 132–133.)

44 Fest. 306: *Quianam pro quare, et cur, positum e<s>t apud antiquos, ut Naevium in carmine Punici belli: „summe deum regnator, quianam + genus isti +?“ et in Satyra* [...] (Překlad autorky: „U starých autorů stojí *quianam* místo *quare* a *cur* jako u Naevia ve *Válce punské*: „Nejvyšší vládce bohů, proč jsi mě stvořil?“ A v *Satíře* [...])

45 Do češtiny lze tuto frázi přeložit jako „vesměš“ či „úhrnem“.

46 PETERSMANN 1986, s. 17, uvádí citaci: CIL I, 583, 7. „*Lex Acilia repetundarum* změnila proces pro vydírání v provincii na *iudicium publicum*, zостřila trest na dvojnásobek způsobené škody a přiznala římské občanství peregriinům, kteří oznámili provinilého magistráta.“ (Srov. BARTOŠEK, MILAN. 1995. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia, s. 198.)

47 Lucil. 34 K. Překlad autorky: „Prostřednictvím satury přimět aedila, aby zrušil zákony.“ B. L. Ullman obsáhle popisuje situaci, o níž Lucilius hovoří – jednalo se o Scipionovo zvolení konzulem. (ULLMAN 1913, s. 179–182.)

48 ULLMAN 1913, s. 173.

49 Diom. 3, 485m. Citováno na s. 17.

50 Sall. *Iug.* 29, 5: *dein postero die quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur*. (Překlad autorky: „Pak se následujícího dne po povšechném výslechu přijímá do poroby.“) Je zajímavé, že český překlad R. Schenka (*Sallustius, Gaius Crispus. Válka s Jugurthou*. SCHENK, RUDOLF [transl.]. 1908. Praha: J. Otto.) spojení *per saturam* zní jako „ledabylo“: „Potom nazítří mínění byla jen tak ledabylo vyslechnuta a podrobení jeho přijato.“

zájmu o archaismy⁵¹, a nikoli proto, že by se s ním běžně setkával, dá se předpokládat, že už v 1. století př. n. l. nepatřil tento výraz do běžné řeči.

Důkazem, byť zprostředkovaným, o běžném používání tohoto sousloví ve 2. století př. n. l. je také Verriova⁵² zpráva týkající se řeči T. Annia Lusca proti Ti. Gracchovi a obhajoby řečníka C. Laelia, dochovaná u Festa: *Satura, et cibi genus ex variis rebus conditum est, et lex <mul>tis alis legibus conferta. Itaque in sanctione legum adscribitur: „Neve per saturam abrogato, aut derogato.“ T. Annius Lusca in ea, [quam] quam dixit adversus Ti. Gracchum: „Imperium quod plebes per saturam dederat, id abrogatum est.“ Et C. Laelius in ea, quam pro se dixit: „Dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur.“⁵³*

Ostatní citace pocházejí z výrazně mladších autorů, kteří se patrně s frází *per saturam* už v praxi neselekali, a vysvětlují tak zapomenutý pojem⁵⁴ nebo ho používají pro ilustraci něčeho rozmanitého s tím, že touto frází vlastně evokují onen „smíšený“ zákon.⁵⁵ Pouze zmínka u Ammiana Marcellina je zajímavá tím, že nevyvětluje, ale používá sousloví jako zažitý právní termín: *cum que res in inquisitionem ueniret necessariis que negotio tentis obiectorum probatio speraretur, tamquam per satyram subito cubiculariis suffragantibus, ut loquebatur pertinax rumor, et uinculis sunt exutae personae, quae stringebantur ut consciae [...].⁵⁶ A nakonec se zdá, že i Justini-*

51 HENDRICKSON 1911, s. 136.

52 Uznávaný gramatik Verrius žil v Augustově době. Vzhledem k názvu jeho díla *De verborum significatione* je jasné, že termín *per saturam* se musel v tomto období již vysvětlovat.

53 Fest. 415nn. Překlad autorky: „*Satura* je druh jídla sestávající z mnoha ingrediencí a zákon sestavený z mnoha jiných zákonů. V neporušitelném ustanovení zákonů je zapsáno toto: ‚Prostřednictvím satury ani zamítnout ani omezit.‘ T. Annius Lusca v řeči proti Ti. Gracchovi řekl: ‚Svrchovaná moc, kterou dal lidu prostřednictvím satury, byla zrušena.‘ A C. Laelius v řeči, kterou se obhajoval, řekl: ‚Pak se následujícího dne po povšechném výsledku přijímá do poroby.‘“

54 Dvě z těchto zpráv pocházejí z Frontonových dopisů:

Fronto 4, 216: *[...]eam culpam ita devitabimus, si divisa generatim argumenta nectemus, non sparsa nec sine discrimine aggerata, ut sunt quae per saturam feruntur [...]* (Překlad autorky: „Těto chybě se vyhneme tak, že rozdílné důkazy sestavíme podle jejich druhu, nenecháme je jen tak, ani je bez rozlišení nenakupíme, jako je to u těch, jež jsou vydávány prostřednictvím satury.“)

Fronto 2, 22: *[...] prudentius divideres – solertius non – <om>nia quasi per saturam [...]* (Překlad autorky: „[...] moudřeji bys rozdělil – nepřiliš důmyslně – vše jako prostřednictvím satury [...]“)

Char. gramm. 252: *nam omnia in se capit quasi collata per saturam concessa sibi rerum varia potestate.* (Překlad autorky: „Neboť v sobě obsahuje vše, jako je všechno, co má různou váhu, shromážděno prostřednictvím satury.“)

55 Eumenius Augustodunensis 8, 650: *Separate igitur utraque dicam: neque enim quasi per saturam confudenda sunt tanta beneficia.* (Překlad autorky: „Pohovořím tedy o obou záležitostech odděleně: taková dobrodíní totiž není třeba slučovat dohromady jako v saturaře.“)

56 Amm. 16, 6, 3. Překlad (Ammianus Marcellinus. *Soumrak římské říše*. ČESKA, JOSEF [transl.]. 1975. Praha: Odeon.): „Když se pak ta záležitost začala vyšetřovat a soudcové měli již po ruce všechno potřebné, přičemž se čekalo na odůvodnění věcí kladených Arbitionovi za vinu, byly náhle, jak vytrvale uváděla jedna pověst, na přímluvu komorníků jako při jednorázovém hlasování zbaveny pout osoby držené ve vazbě pro spoluvinu [...]“

án byl s tímto právním termínem obeznámen⁵⁷ a že „Satura, too, was used of an omnibus law“.⁵⁸

Obecně se dá říci, že spojení *per saturam* se vyskytovalo primárně⁵⁹ v politicko-právním prostředí, a to zejména v souvislosti se zákony, které pravděpodobně obsahovaly množství spolu nesouvisejících ustanovení.⁶⁰ Slovo *satura* tedy nepochází z termínu *lex per saturam* či *lex satura*.

Ač je fráze *per saturam* spojena zejména s právním prostředím, objevovala se v názvech děl, jež se dají pokládat za menippské satiry. Jedná se o díla *Divi Claudii apotheosis Annaei Senecae per saturam* a *Pescennius Festus in libris historiarum per saturam*.⁶¹ Nedá se vyloučit, že spojení *per saturam* bylo připojeno i k názvu děl Boëthia⁶² a Martiana Capelly⁶³. Je tedy možné, že někdy ve 3. století n. l. se termín začal používat i v literárním prostředí – *libri per saturam*, v němž měl naznačit, že dílo se skládá ze „směsi“ veršů a prózy, tedy že se jedná o menippskou satiru.⁶⁴

2.2 Rozsah pojmu satiry v antice

Šíře využití výrazu *satura* je velká. Nejvíce se vyskytuje ve své původní formě – jako adjektivum, hojně se (s různými významy) používá v oblasti literatury, méně se

57 ULLMAN 1913, s. 179.

58 Ibidem, s. 194.

59 Jediná zmínka, v níž je třeba přeložit tuto frázi doslovně, se nachází u *Schol. Hor. ars 222: Iocum t(em)plauit). Idest quamuis esset asper, sic iocatus est tragoedus per satyram, ut non amitteret grauitatem.* (Překlad autorky: „Snažil se o žert, tj. i když byl tragický básník těžkopádný, žertoval prostřednictvím satiry tak, aby neztratil důstojnost.“)

60 „Es handelt sich dabei um einen Ausdruck, der, wie M. Hammarström gezeigt hat, in Verbindug mit *legem ferre, abrogare, derogare, legibus solvere* u. a. begegnet [...]“ (PETERSMANN 1986, s. 17.)

61 Toto dílo cituje Lact. *inst.* 1, 21, 13: *Pescennius Festus in libris Historiarum per satyram refert [...]* (Překlad autorky: „Pescennius Festus ve svých rozmanitých knihách o historii podává zprávu [...]“)

62 Auctor incertus Mellicensis. *De scriptoribus ecclesiasticis*, cap. 15: *in quo vir sapiens philosophica sibi consolatione adhibita, quinque libros per satyram edidit.* (Překlad autorky: „V něm [ve vězení] našel mudrc [Boëthius] pomocí filozofie útěchu, kterou vydal v pěti smíšených knihách.“)

„Still another exaple can be adduced from the mediaeval vita Boetii (Peiper, p. xxxi), which, referring to the composition of the *De consolatione*, says: *in quo (sc. carcere) repositus hos libros per satyram edidit, imitatus videlicet Martianum Felicem Capellam'* [...]“ (HENDRICKSON 1911, s. 139.)

63 „The idea of miscellany is present in the work of Martianus Capella also – in fact he manages to convey to us amost as much about the history of the word *satura* in his incidental verse as Diomedes in his grammatical treatise.“ (ULLMAN 1913, s. 193.)

Dílo Martiana Capelly je nutné zmínit také proto, že personifikovaná Satira (Mart. Cap. 1, 2; 6, 576; 8, 806; 8, 807; 8, 810; 9, 997.) u něj kdysi vyprávěla svůj příběh muži (autorovi), jenž ho tímto dílem zprostředkovává svému synovi. (Více k žánrovému zařazení Martianova díla viz PETROVIČOVÁ, KATARINA. 2010. *Martianus Capella. Nauky „na cestě“ mezi antikou a středověkem.* Brno: Host.)

64 ULLMAN 1913, s. 193–194, a PETERSMANN 1986, s. 8.

nachází v právnické terminologii a ojedinele ho lze nalézt jako toponymum či jako vlastní jméno.

2.2.1 Název díla

Nejstarší použití slova *satura* v literárním prostředí se vztahuje pravděpodobně k názvu díla. Je možné, že *saturu* použil jako titul své sbírky už Ennius. Lze se tak domnívat zejména proto, že antické prameny citující toto Enniovo dílo nepoužívají jiný název.⁶⁵

Obdobně jako Ennius je antickými gramatiky citován i Lucilius, a to nejčastěji *Luc. satyrarym libro* nebo jen *Luc. libro*.⁶⁶ V Luciliově případě gramatikům stačilo citovat (a na některých místech se tak děje) pouze pomocí jeho jména, protože napsal jen jedno dílo. Přesto se často objevuje s autorovým jménem i titul a (pravděpodobně vzhledem k rozsahu) někdy i kniha, ze které úryvek pochází.⁶⁷ Je však nepravděpodobné, že by Lucilius použil jako titul slovo *Saturae*.⁶⁸ V žádném z dochovaných zlomků takto o svém díle nemluví – své básně označuje jako *poemata*,⁶⁹ *ludus ac sermones*,⁷⁰ *sermones*⁷¹ či *schedia*.⁷² Jako pravděpodobný se jeví titul *schedia*, pro nějž mluví jeho obecnost i význam („improvizace“).⁷³ Suetonius už o Luciliově díle mluví jako o satirách.⁷⁴

65 Quint. *inst.* 9, 2, 36: *in satura*; Gell. 2, 29, 20: *in satiris*; Gell. 6, 9, 2; 18, 2, 7: *in saturis*; Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46: *Ennius, qui quattuor libros saturarum reliquit*; Serv. *Aen.* 12, 121: *Ennius saturarum*; Non. 1, 33; 1, 66; 2, 139; 2, 147; 7, 470; 7, 474; 11, 510: *Ennius satyrarym lib.*

66 Seznam všech autorů citujících Lucilia viz ČÍŽKOVÁ, MARIANA. 2008. *Počátky římské veršované satiry, C. Lucilius* (diplomová práce). Brno: FFMU, s. 42–43.

67 Např.: Porph. *Hor. sat.* 1, 5, 87nn.: *Nam ille in sexto saturarum sic ait.* (Překlad autorky: „Neboť on [Lucilius] v šesté knize satír [228 M] říká toto.“)

68 Opačný názor viz COFFEY 1976, s. 39.

69 Lucil. 1084 K: *et sola ex multis nunc nostra poemata ferri.* (Překlad autorky: „A že teď z takového množství obíhají jenom moje básně.“)

70 Lucil. 982–83 K: *Cuius vultu ac facie ludo ac sermonibus nostris / virginis hoc pretium atque hunc reddebamus honorem.* (Překlad autorky: „Tváří a vzhledu této panny jsme vzdávali úctu při naší ‚hře‘ a při našich ‚rozhovorech‘ pak její ceně a cti.“)

71 Lucil. 1090 K: *Gaudes cum de me ista foris sermonibus differs.* (Překlad autorky: „Raduješ se, když o mně venku svými řečmi rozhlašuješ takové věci.“) Lucil. 1091 K: *et maledicendo in multis sermonibus differs.* (Překlad autorky: „A pomlouváním v mnoha řečech mě trháš na kusy.“)

72 Lucil. 1296 K: *qui schedium faciam tantum, non carmina vera*. (Překlad autorky: „Já píšu náčrtky, žádné opravdové básně.“)

73 INGERSOLL 1912, s. 64.

74 Suet. *gramm.* 2, 4: *ut C. Octavius Lampadio Naevii Punicum bellum quod uno volumine et continenti scriptura expositum divisit in septem libros, ut postea [...] que Philocomus Lucilii saturas familiaris sui quas legisse se apud Archelalum Pompeius Lenaeus, apud Philocomum Valerius Cato praedicant.* (Překlad Suetonius. *Životopisy Dvanácti císařů spolu se zlomky spisů O význačných literátech.* RYBA, BOHUMIL – NECHUTOVÁ, JANA

Do výčtu názvů děl řadím také M. Terentia Varrona. Varronovo satirické dílo je citováno převážně bez přívlastku, ale z kontextu je jasně patrné, že se jedná téměř výlučně o menippejské satiry.⁷⁵ Varrona cituje Plinius Maior,⁷⁶ Gellius,⁷⁷ Macrobius,⁷⁸ Servius,⁷⁹ Probus (pseudo),⁸⁰ Priscianus⁸¹ a citace z Varrona se objevují i ve spise *De dubiis nominibus*.⁸² Zdá se, že kromě menippejských satir⁸³ psal Varro také satiry⁸⁴ a je dochován i titul, který napovídá, že se tématem satir jako žánru zabýval jako literární teoretik.⁸⁵

I když Horatius nazval své satirické dílo *Sermones*⁸⁶ a nikoli *Saturae*, mluví se o něm jako o satirách a tímto termínem je označováno i při citování (Hor. *sat.*). Také většina badatelů píše ve svých pracích o tomto Horatiově díle jako o satirách.⁸⁷ V dochovaných

---

[transl.]. 1974. Praha: Svoboda. „Tak to učinil Gaius Octavius Lampadio s Naeviovou *Punskou válkou*, sepsanou souvisle v jediném svazku, rozdělil ji do sedmi knih, potom [...] a Vettius Philocomus se *Saturami* svého blízkého přítele Lucilia, jež podle vlastních zmínek poznal Pompeius Lenaeus u Archelaa a Valerius Cato u Philocomae.“)

75 Např. Gell. 6, 17, 34: *Locus exscriptus ex satira M. Varronis, quae peri edesmatôn inscripta est, de peregrini ciborum generibus [...]* (Překlad autorky: „Místo citované z Varronovy satiry, která má titul *peri edesmatôn* a pojednává o druzích cizích jídel [...].“)

76 Plin. *nat. praefatio*, 24: *Varro in satiris*.

77 Gell. 1, 8, 11; 1, 17, 4; 1, 22, 4; 3, 16, 13; 4, 16, 1; 13, 23, 4; 13, 29, 5; 15, 19, 1: *in satira + ex satira + in satira Menippea + de Varronis satira*; Gell. 13, 31, 1; 19, 8, 17: *saturarum M. Varronis*; Gell. 2, 18, 7; 13, 31, 1: *M. Varro in satiris*; Gell. 3, 18, 5; 7, 5, 10: *in satira Menippea + in satira M. Varronis*; Gell. 13, 11, 1: *M. Varronis ex satiris Menippeis*.

78 Macr. *sat.* 2, 8, 2; 3, 12, 2: *in illa lepidissima satira Menippea + in ea satira*; Macr. *sat.* 1, 7, 12; 1, 11, 42: *ex satiris Menippeis + in satiris*.

79 Serv. *georg.* 2, 336: *in satira*.

80 Prob. *Verg.* 6, 31: *De qua re haec tradit Varro, qui sit Menippeus non a magistro, cuius aetas longe praecesserat, nominatus, sed a societate ingenii, quod is quoque omnigeno carmine satiras suas expoliverat.* (Překlad autorky: „Takto o té věci hovoří Varro, který byl zván Menippejský ne podle učitele, jenž žil dávno před ním, ale podle společného nadání, protože své satiry také vybrušoval všestranným způsobem.“)

81 Prisc. *gramm.* 6, 232; 9, 487: *in satira*.

82 *Dub. Nom.* 572: *sicut Varro in satira*.

83 Sbírka *Saturae Menippeae* obsahovala 150 knih, je dochovaná fragmentárně (asi 600 zlomků), přičemž je známo přibližně 90 titulů. Varro je psal po dlouhou dobu, a ač byly jeho náměty pestré, velmi často žehral na úpadek římských mravů. (Srov. CONTE 2003, s. 206 a 210–211.)

84 Má se za to, že napsal šest knih satir. Neví se ovšem, zda to byly satiry veršované. (Srov. heslo „Varro.“ *Brill's New Pauly*. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider. Brill Online, 2014. Masaryk University. 29 September 2014: <<http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/varro-e1228710>>.)

85 Non. 1, 6: *Varro de Compositione Saturarum [...]*

86 Horatiovo dílo *Sermones* bylo nicméně v antice dobře rozpoznáváno a přiřazováno k žánru satiry, jak dokládá např. Porph. *Hor. epist.* 2, 1, 250: *Nunc Horatius [...], Cur igitur non res gestas Caesaris scribis? dicit se uoluisse, si posset; non enim malle[t] sermones, hoc est satyram, scribere, si heroo coturno par habuisset ingenium.* (Překlad autorky: „Horatius [...], Proč nepíšeš o Caesarových činech? Říká, že by chtěl, kdyby mohl; nepsal by *sermones*, tedy satiru, kdyby měl nadání pro vznešenou hrdinskou tragédii.“)

87 Např. HOOLEY 2007, s. VI; RAMAGE – SIGSBEE – FREDERICKS 1974, s. 6; WITKE 1970, s. 23.

antických textech jsou Horatiovy satiry většinou doslovně citovány jako *Sermones*.⁸⁸ U mladších autorů je Horatiovo satirické dílo, ve velmi malé míře, citováno jako satira.⁸⁹ Je dochována věta – *Flaccus in satura Quiritem dixit*,⁹⁰ jež by mohla uvádět Horatia do spojení se satirou jako básní, popř. dílem, ale je pravděpodobnější, že Flaccus v ní zmiňovaný není totožný s Horatiem, ale jedná se o Persia.

Titul Persiova díla zněl *Saturae*.⁹¹ Nutno dodat, že Persiova sbírka vyšla až po básnickově smrti zásluhou jeho přítele Caesia Bassa, není tedy jisté, zda to byl sám Persius, kdo dal dílu tento titul. Doslovných citací je málo,⁹² a protože Persius napsal jen jednu knihu, která se skládala z více básní, je pravděpodobné, že v jeho době *satura* ještě neznamena samostatnou báseň, ale stále představovala sbírku básní v jedné knize.⁹³

I Iuvenalova sbírka nesla název *Saturae*.⁹⁴ Nebylo však třeba jej citovat pomocí tohoto názvu, neboť (stejně jako Lucilius a Persius) jiné dílo nenapsal.

Kromě výše zmiňovaných dramatiků,⁹⁵ kteří pojmenovali své hry *Satura*, hovoří prameny také o dalších autorech satir, jejichž díla se nedochovala, a není tudíž možné přesněji určit, jakému žánru je lze přiřadit, resp. zda termín *satura* je pouze názvem jejich díla či vymezením žánru. Jedná se o Sevia Níkánora,⁹⁶ P. Terentia

---

88 Podle databáze (*Bibliotheca Teubneriana Latina*. 2004 [Editio 3.]. Moderante Paul Tombeur. Centre Traditio Litterarum Occidentalium. München: Saur; Turnhout: Brepols: <<http://litterae.phil.muni.cz>>.) se název *Sermones* vyskytuje 52x. Konkrétně ho lze nalézt v těchto dílech: Fronto 2, 2, 5; Non. 2, 120; Prisc. *gramm.* 2, 25; 2, 46; 2, 72; 4, 127; 5, 144; 5, 155; 5, 160; 6, 207; 6, 212; 6, 221; 6, 241; 6, 265; 7, 285; 7, 288; 7, 290; 7, 333; 7, 340; 7,347; 7, 350; 7,354; 9, 478; 9, 479; 9, 485; 10, 495; 10, 515;10, 521; 11, 57; 15, 63; 15, 71;15, 75; 15, 78; 15, 81; 15, 83; 15, 86;15, 87; 16, 101; 16, 104; 17, 110; 17, 131; 17, 135; 17, 136; 17, 322; 18, 211; 18, 218; Eutychn. 453; 470; 471; 480; 484. Porph. *Hor. sat.* 2 uvádí název díla: HORATI FLACCI SERMONUM LIBER II.

89 Hier. *in Is.* 528: [...] *et Flaccus scribit in Satira*. Jedná se opravdu o Horatia, neboť verše, které svatý Jeroným zmiňuje, pocházejí z Horatiovy osmé básně v první knize *Satir*.

Auctor incertus. *Prolegomena* 211: *ut Horatius satira* 5.

90 Diom. 1, 327. V žádné Horatiově satirě se nevyskytuje *Quiritem*, pouze ve sbírce *Carmina* (*Hor. carm.* 2, 7, 1), zato u Persia (5, 75) lze toto oslovení nalézt.

91 H. Petersmann polemizuje s tvrzením, že Persius mohl pojmenovat svoji sbírku *Satura* a že název *Saturae* je až titul dochovaný rukopisnou tradicí. (PETERSMANN 1986, s. 15.)

92 Remigius Autissiodorensis 39: [...] *ut Persius in quarta satirarum*; Char. *gramm.* 109: *ut Persius Flaccus in sat.*

93 ULLMAN 1913, s. 191.

94 Prisc. *gramm.* 3, 101: *ut Iuvenalis in saturarum IIII*; Prisc. *gramm.* 7, 314: *Iuvenalis in IV saturarum*; Prisc. *gramm.* 7, 339: *Iuvenalis in II saturarum*; Prisc. *gramm.* 12, 590: *Iuvenalis in V saturarum*; Fin. Metr. 232: *Iuvenalis in II satirarum*; Fin. Metr. 231: *Iuvenalis in satiris*.

95 Tj. T. Quinctius Atta, L. Pomponius, Naevius.

96 Suet. *gramm.* 5, 1: *Sevius Nicanor primus ad famam dignationem que docendo pervenit fecit que praeter commentarios quorum tamen pars maxima intercepta dicitur saturam quoque in qua libertinum se ac duplici cognomine esse [...]* (Překlad: „První, kdo získal slávu a vážnost vyučováním, byl Sevius Níkánór; kromě příruček, z nichž však většina byla zničena, složil také satiru, v níž prozrazuje následujícími verši, že byl propuštěncem a že měl dvojí příjmení [...])“)

Varrona Atackého,⁹⁷ Lenaea,⁹⁸ Iulia Flora,⁹⁹ Fannia Quadrata,¹⁰⁰ Gavia Bassa,¹⁰¹ Rabiria,¹⁰² Turna¹⁰³ a M. Cornuta.¹⁰⁴

2.2.2 Žánr

Dá se říci, že termín *satura* by mohl označovat tři, či dokonce čtyři, v krajním případě pět různých literárních žánrů: dramatickou saturu, sbírku rozmanitých básní, římskou veršovanou satiru, menippskou satiru a okrajově i satyrské drama. Dramatická *satura* mohla existovat kolem 3. století př. n. l. Pokud tomu tak bylo, velmi rychle zanikla a není jako žánrové označení relevantní.

97 Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46: *sermonum autem frustra temptasse<t> Terentius Varro Narbonensis, qui Atacinus ab Atace fluuio dictus est [...]* (Překlad autorky: „Marně se však pouštěl do satir Terentius Varro Narbonenský, který se nazývá podle řeky Atax ‚Atacinus‘ [...].“)

98 Suet. *gramm.* 15, 1nn.: *Lenaeus Magni Pompeii libertus [...]* *Pompeiorum domus fuerat ac tanto amore erga patroni memoriam exstitit ut Sallustium historicum quod eum oris probi animo inuerecundo scripsisset acerbissima satura laceraverit [...]* (Překlad: „Lenaeus, propuštěnec Pompeia Velikého [...] Zachoval tak velkou lásku památce svého někdejšího pána, že historika Sallustia, který Pompeia nazval člověkem hladkého jazyka, ale nestoudně myslí, napadl nelítostnou satirou [...].“)

V tomto případě se pravděpodobně jedná o žánr, v té době se teprve postupně ustavující; tedy satiru luciliovského typu.

99 Porph. *Hor. epist.* 1, 3: *Ad Iulium hanc Florum scribit, qui saturam scripsit. Hic Florus scriba fuit <et> saturarum scriptor, cuius sunt electae ex Ennio Lucilio Varrone satura.* (Překlad autorky: „Tento [dopis] napsal Iuliovi Florovi, který psal satiru. Tento Florus byl písař a autor satir, jež vybral ze satir Ennia, Lucilia a Varrona.“)

Je obtížné říci, zda tohoto Iulia zmiňuje i Martialis: *Mart.* 10, 99, 2: *Iulius in Satyris qualia Rufus habet.* (Překlad autorky: „Iulius v *Satirách*, jaké [věci] má Rufus.“)

100 *Schol. Hor. sat.* 1, 4, 21: *Item aliter: Fannius Quadratus eo tempore satyram scribebat.* (Překlad autorky: „A dále: Fannius Quadratus psával v téže době satiru.“)

101 Fulg. *serm. ant.* 33: *sicut Gavius Bassus in satiris ait.* Tato zmínka však není moc důvěryhodná, srov. *Neue Pauly* pod heslem „Gavius“. *Brill's New Pauly*. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmut Schneider. Brill Online, 2014. Masaryk University. 26 September 2014. (<<http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/gavius-e419630>>.)

102 Fulg. *serm. ant.* 58: *sicut Rabirius in satira ait.* (Překlad autorky: „Tak praví Rabirius v satíře.“)

103 *Mart.* 11, 10, 1: *Contulit ad saturas ingentia pectora Turnus.* (Překlad autorky: „Turnus prokázal nezměrné nadání k satírám.“)

Turnus byl věhlasný římský satirik. Žil za Domitiana, jeho dílo je kromě dvou zlomků ztraceno. (Srov. heslo „Turnus“. *Brill's New Pauly*. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmut Schneider. Brill Online, 2014. Masaryk University. 26 September 2014: <<http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/turnus-e1223050>>.)

Rut. *Nam.* 1, 603: *Huius uulnificis satira liuente Camenis / Nec Turnus potior nec Iuuenalis erit.* (Překlad autorky: „Jehož závistivou satirou, zraňujícími básněmi, Turnus ani Iuuenalis nebudou mocnější [než Lucilius].“)

104 Fulg. *serm. ant.* 20: *Nam et Marcus Cornutus in satyra sic ait.* (Překlad autorky: „Neboť tak praví Marcus Cornutus v satíře.“)

Pro označení žánru, v němž se mísí próza s poezií,¹⁰⁵ se používá sousloví menippská satira,¹⁰⁶ někdy však stojí termín *satura* i osamoceně a čtenář musí teprve z kontextu rozpoznat, o jakou satiru se jedná. Termín menippská satira se po dobu antiky objevuje pouze u jejího římského objevitele M. Terentia Varrona; jako označení smíšeného stylu se začal opět používat až za humanismu.¹⁰⁷ Ačkoli je jisté, že Varro představuje mezník v použití tohoto termínu, jeho význam spíše zatemňuje, neboť ho užívá k označení dalšího žánru. V pozdní antice byla forma menippské satiry poměrně oblíbená, formálními menippskými satirami je např. dílo Martiana Capelly¹⁰⁸ a Fulgentia,¹⁰⁹ z jehož spisu *Mitologiarum libri tres* pocházejí následující citace. V prvním výčtu řadí autor satiru po bok dalších literárních forem – *aut satyra luseram aut comedico fasmate delectabam aut tragica pietate mulcebam aut epigrammatum breuitate condibam*¹¹⁰ – a ve druhém je možné na základě užití slovesa *ludere*, jež naznačuje výsměch, a také z kontextu, v němž se mluví o Neronovi (opěvovaném nechvalně) a Platónovi (oslavovaném), usuzovat na satiru menippskou: *Neque enim illos de his expectas effectus, quos aut poema ornat aut deflet tragoedia aut spumat oratio aut cachinnat satyra aut ludit comedia, sed in quibus et Carneadis resudat elleborum et Platonis auratum eloquium et Aristotelis sillogisticum breuiloquium*.¹¹¹

„Rozmanitá“ *satura* stojí v pramenech téměř vždy bok po boku s útočnou satirou, chronologicky je starší¹¹² a dá se předpokládat, že s Luciliem končí.¹¹³ *Satura dicitur*

105 Problematika menippské satiry je značně široká, nebudu se jí tedy ve své práci zabývat. Podrobněji viz BACHTIN, MICHAEL MICHAJLOVIČ. 1971. *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel; BARTOŇKOVÁ, DAGMAR. 1973. *Smíšený styl, prosimetrum a menippská satira v antické literatuře* (dissertační práce). Brno: Masarykova univerzita. BARTOŇKOVÁ, DAGMAR. 1979. K počátkům římské menippské satiry. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, E 24. Brno: Masarykova univerzita, s. 41–46; FRYE, NORTHROP. 2003. *Anatomie kritiky*. Brno: Host; RELIHAN, JOEL C. 1993. *Ancient Menippean Satire*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press; WEINBROT, HOWARD D. 2005. *Menippean Satire Reconsidered: From Antiquity to the Eighteenth Century*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

106 Občas stojí pojem *satura* také s přívlastkem „kynická“, např.: Gell. 2, 18: *Ex quibus ille Menippus fuit, cuius libros M. Varro in saturis aemulatus est, quas alii ‚cynicas‘, ipse appellat ‚Menippeas‘*. (Překlad autorky: „Mezi ně patří Menippos, jehož dílo napodobil M. Varro v satirách, které ostatní nazývají kynické, on sám však menippské.“)

107 PETERSMANN 1986, s. 8.

108 Podrobněji viz s. 23.

109 Postava Satiry viz s. 35.

110 Fulg. *myth.* 1, 9. Překlad autorky: „[...] buď jsem se posmívala satirou, nebo jsem bavila komedií, nebo jsem uklidňovala vážnou tragédií, nebo jsem skládala epigramy.“

111 Fulg. *myth.* 1, 15. Překlad autorky: „Neočekávej od nich ty prostředky, kterými se zdobí báseň, bďuje tragédie nebo šumí řeč, vysmívá se satira a žertuje komedie, ale ty, z nichž tryská Karneadův lék na šílenství [čemeřice], Platónova drahocenná výmluvnost a Aristotelovy stručné úsudky.“

112 Diom. 3, 485: *et olim || carmen quod ex variis poematibus constabat satira vocabatur, quale scripserunt Pacuvius et Ennius*. (Překlad autorky: „A kdysi se také satirou nazývala sbírka složená z různých básní, kterou napsali Pacuvius a Ennius.“)

113 Nelze to ovšem říci s jistotou, neboť mohla existovat satirická díla (o nichž máme jen skromné, případně žádné zmínky), která by byla pokračováním „rozmanité“ satiry.

*carmen apud Romanos, nunc quidem maledicum et ad carpenda hominum vitia, archaeae comoediae caractere compositum, quale scripserunt Lucilius et Horatius et Persius; at olim carmen, quod ex uariis poematibus constabat, satura uocabatur, quale scripserunt Pacuuius et Ennius.*¹¹⁴ Někdy se některé „druhy“ satiry v textu prolínají: *Quoniam alii <alia> carminum genera consummate scriberent, quorum mentionem habuit, sermonum autem frustra temptasse<t> Terentius Varro Narbonensis, qui Atacinus ab Atace fluuio dictus est, item Ennius, qui quattuor libros saturarum reliquit, et Pacuuius huic generi uersificationis non suffecissent, <s>e ide<m> scribere ait ita, ut aliis maior sit, Lucilio minor.*¹¹⁵

Římská veršovaná satira vstoupila na literární scénu s Luciliem, avšak jako první prokazatelně použil slovo *satura* k označení tohoto žánru Horatius.¹¹⁶ Jeho dílo je pro vnímání satiry jako žánru zcela stěžejní. Jedná se zejména o „programové“ básně,¹¹⁷ v nichž se vymezuje vůči svému předchůdci Lucilioví, sám přiznává, že píše satiru, a navíc dodává jedním dechem, jak ji zároveň vylepšuje. I Martialis vnímá žánrovou tendenci slova *satura* a jednoznačně ho spojuje s Luciliem.¹¹⁸

Velmi zřetelně lze vnímat žánrovou tendenci slova *satura* v Iuvenalových básních, kde autor vymezuje žánr; jeho známé „Lze snad satiry nepsat?“ jasně dokládá touhu psát, vykřičet do světa, co má na srdci:

*Cum pars Niliacae plebis, cum verna Canopi
Crispinus, Tyrias umero revocante lacernas,
ventilet aestivum digitis sudantibus aurum,
nec sufferre queat maioris pondera gemmae,
difficile est saturam non scribere, nam quis iniquae
tam patiens urbis, tam ferreus, ut teneat se,
causidici nova cum veniat lectica Mathonis
plena ipso, post hunc magni delator amici
et cito rapturus de nobilitate comesa*

114 Porph. *Hor. epist.* 1, 11, 328. Překlad autorky: „*Satura* je římská báseň, nyní hanlivá a kritizující lidské chyby, složená na způsob staré komedie, tu psali Lucilius, Horatius a Persius; a kdysi se saturou nazývala sbírka složená z různých básní, jaké psali Pacuvius a Ennius.“

115 Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46. Překlad autorky: „Připočtete, že jiní psali podobné druhy básní, o nichž se zmiňuje. Marně se však pouštěl do satir Terentius Varro Narbonenský, jenž se nazývá podle řeky Atax Atacinus, i Ennius, který po sobě zanechal čtyři knihy satir, a Pacuvius, kteří nestačili svým způsobem veršování; říká totiž, že píše tak, že je lepší než jiní, ale horší než Lucilius.“

116 *Hor. sat.* 2, 1, 1: *Sunt quibus in satira videar nimis acer et ultra / legem tendere opus.* (Překlad Horatius, *Quintus Flaccus. Vavřín a réva: ódy, epódy, satiry, listy.* MERTLÍK, RUDOLF – POKORNÝ, JINDŘICH: [transl.]. 1972. Praha: Odeon: „Jedněm se zdá, že příliš jsem v satire ostrý a mířím přes dovolenou mez [...]“)

117 Jedná se o *Hor. sat.* 1, 4; 1, 10; 2, 1.

118 Mart. 12, 94, 7: *audemus saturas: Lucilius esse laboras.* (Překlad autorky: „Pusťme se do [psaní] satir: usiluj o to být Lucilem.“)

Zdá se, že i v následujícím verši vnímá žánrovou tendenci slova *satura*: Mart. 10, 48, 18: *saturis mitia poma dabo [...]* (Překlad autorky: „Satírám nabídnu lahodné ovoce [...]“)

*quod superest, quem Massa timet, quem munere palpat
Carus et a trepido Thymele summissa Latino;
cum te summoveant qui testamenta merentur
noctibus, in caelum quos evehit optima summae
nunc via processus, vetulae vesica beatae?*¹¹⁹

Iuvenalis budoucím generacím zanechal ještě dva další příklady, z nichž si lze udělat obrázek o tom, jak autor satir sám sebe „shazuje“¹²⁰ a jak vnímá italský původ a žertovnou náladu satiry.¹²¹

Už v 1. století n. l. tedy byla veršovaná satira etablovaným žánrem,¹²² což dokládá nejen Quintilianus, ale i výčet Caesia Bassa (pseudo), jenž satiru zařadil mezi ostatní literární žánry.¹²³ Gramatikem, který hojně vykládá Horatia a u nějž se objevuje *satura* ve smyslu žánru, je Pseudo-Acro. Z jeho poznámek je jasně vidět, za jak významný byl už v 2. století n. l. považován Horatiův vztah k Luciliovu, resp. jak silně se projevovalo žánrové vnímání satiry: *In opere suo Alc<a>eum imitatus est, in satyra Lucilium*¹²⁴ a *Rursus Lucilium sibi praefert, quia ille inuentor satyrae fuit*.¹²⁵ V Pseudo-Acronovi se objevuje další, především gramatický posun, který naznačuje, že se pro satiry (později i pro jejich autory) začalo používat adjektivum *satiricus*.¹²⁶ Jako termín pro žánrové označení vnímá saturu jednoznačně Porphyrio ve svém komentáři k Horatiuvi: *Sunt quibus in satyra <uidear> nimis [u.] acer: [Quoniam] hos duos libros cum Sermonum inscripserit, tamen de his sic loquitur quasi de satyra, Lucilium sequens*.¹²⁷

119 Iuv. 1, 26nn. Překlad: „Když i kanópský otrok a příslušník egyptské chátry Crispinus nachový plášť si posouvá na vlastních bedrech, lehčí si navléká prsteny v létě, kdy prsty se potí, protože kameny těžké je obtížné nosit mu v horku, nelze přec satiru nepsat! Být lhostejný k bezprávním města, srdce mít zatvrzelé a dívat se s klidem, jak nesou [...]“

120 Iuv. 4, 104nn.: *nec melior vultu quamvis ignobilis ibat / Rubrius, offensae veteris reus atque tacendae, / et tamen improbius saturam scribente cinaedo*. (Překlad: „Za nimi Rubrius spěchal, sic z prostšího rodu, leč stejně pobledlý v tváři: vždyť úhona stará a nepěkná lpěla na něm. Byl horší než chlípník, jenž satiry skládá!“)

121 Iuv. 6, 634nn.: *fingimus haec altum Satura sumente coturnum / scilicet, et finem egressi legem que prorum / grande Sophocleo carmen bacchamur hiatu, / montibus ignotum Rutulis caelo que Latino?* (Překlad: „Je to snad výmysl pouhý, by satira nabyla váhy tragické, přešli jsme meze a zásady básníků starších, aby vznešená báseň jak ze rtů Sofokla zněla, cizí italským horám a ovzduší tohoto kraje?“)

122 Podrobněji k odborným debatám ohledně doby prvního použití slova *satura* pro označení žánru viz POLÁKOVÁ 2016, s. 41–44.

123 Ps. Bass. 312: *Epos sive dactylicum, epigramma, iambica, lyrica, tragoedia, satira, praetextata, comoedia, tabernaria, Atellana, Rhintonica, mimica*. (Překlad autorky: „Epos neboli daktylský verš, epigram, jamb, lyrika, tragédie, satira, praetexta, komedie, kramářské písně, atellána, rhintonica [tragické, žertovně zpracované náměty], mimos.“)

124 *Schol. Hor. sat. 1*. Překlad autorky: „Ve svém díle napodoboval Alkaia, v satíře Lucilia.“

125 *Schol. Hor. sat. 1, 10, 48*. Překlad autorky: „Opět ukazuje na Lucilia, protože ten byl vynálezcem satiry.“

126 *Schol. Hor. sat. 2, 1, 21*: *Quam satyram uelle scribere; satyrico carmine*. (Překlad autorky: „Chce psát satiru, satirickou básni.“)

Po Iuvenalovi nepůsobil žádný další satirik, který by se dostal do širokého povědomí.¹²⁸ Nahlížení na satiru jako žánr se tedy v průběhu dějin odvíjelo právě od Iuvenalova díla, neboť byl jejím posledním známým reprezentantem.

2.2.3 Konkrétní báseň

Použití slova *satura* k označení konkrétní básně je nejmladší. Je téměř vyloučeno, že satiru jako označení pro jednu báseň používal Ennius či Lucilius. První možné, i když nepravděpodobné užití představuje Horatius.¹²⁹

*Ergo ubi me in montis et in arcem ex urbe removi,
quid prius illustrem satiris Musa que pedestri?*¹³⁰

Odkaz na Múzu naznačuje, že se básník zamýšlí spíše nad žánrem satiry, i když je otázkou, zda satira vůbec může někoho oslavovat, popř. zda se nejedná o ironii. Z tohoto úryvku je také patrné, že Horatius přemýšlel o svých básních ve sbírce *Sermones* opravdu jako o satirách.

Pravděpodobnější je, že o konkrétních básních píše až Iuvenalis, ačkoli i na tomto místě lze také vnímat žánrovou tendenci:

*[...] saturarum ego, ni pudet illas,
auditor gelidos veniam caligatus in agros.*¹³¹

Iuvenalův současník Suetonius se každopádně v souvislosti s Horatiem o jeho básních zmiňuje: *Habitu corporis fuit brevis atque obesus, qualis et a semet ipso in satiris describitur [...]*¹³²

127 Porph. *Hor. sat.* 2, 1, 1: Překlad autorky: „Jsou tací, jimž se moje satira zdá příliš ostrá: [i když] nazval své dvě knihy *Sermones* [„Povídání“], přesto o nich mluví jako o satirách, čímž následuje Lucilia.“ Podobně i *Schol. Hor. sat.* 1 *praefatio*.

128 Je pravděpodobné, že satiry ještě někdo skládal, ví se např. o Iuvenalově současníkovi Turnovi (viz pozn. 103.). Z dochovaného materiálu a vývoje v následujících staletích nicméně vyplývá, že Iuvenalis byl posledním velkým satirikem, který měl nezanedbatelný vliv na další generace.

129 ULLMAN 1912, s. 190, celkem oprávněně namítá, že pokud mluví Horatius o jedné konkrétní básni, užívá termín *carmen* či *versus*.

130 *Hor. sat.* 2, 6, 16. Překlad: „Když tedy do svého hradu a do hor jsem unikl z města, co mám svou satirou dřív a nevzletnou Múzou zde slavit?“

131 *Iuv.* 3, 321. Překlad: „Já v studené kraje ty v škorních přijdu si vyslechnout satiry tvoje – či stydí se za mne?“

132 *Suet. vita Hor.* 47. Překlad: „Postavou byl Horatius malý a silný podle vlastního popisu v *Satirách* [...]“

S naprostou jistotou lze říci, že slovo *satura/satyra* se používalo pro označení konkrétní básně za Pseudo-Acrona: *Haec ergo satyra habet quasi dialogi genus*,¹³³ *Hac satyra de iucunditate secessus sui loquitur*,¹³⁴ *quod Lucilii uersus damnasset in satyra*, *Eupolis atque Cratinus*.¹³⁵

Pomponius Porphyrio se také zmiňuje o obsahu konkrétních Horatiových básní: *Lucilio ha[er]c satyra aemulatur Horatius iter suum*,¹³⁶ *Colligit autem hac satyra fere homines, dum uitia uitent, in contraria uitia reccidere*¹³⁷ a *Ibam forte uia sacra, sicut meus est mos: Refert hac satyra [...]*¹³⁸

2.3 Ortografie slova *sat*ra* v antických textech

Pro lepší pochopení klíčového pojmu *satura* a také vyjasnění celkové nepřehlednosti v jeho zápisu jsem považovala za důležité vyhledat výskyt všech forem slov *satura*, *satyra* a *satira* v singuláru i plurálu. Vynechala jsem slovo *satur* i *satiricus*. V některých případech se vyskytují podoby dvě (většinou se jedná o dubletu *satura* – *satira/satyra*).

2.3.1 *Satura*

Ve své pravděpodobně původní formě, tj. jako adjektivum znamenající sytý, plný či těhotný, se objevuje slovo *satura* po celé období římské literatury. Takto je lze nalézt u Plauta,¹³⁹ Terentia,¹⁴⁰ Varrona,¹⁴¹ Cicerona,¹⁴² Vergilia,¹⁴³ v básni *Aetna*,¹⁴⁴

---

133 *Schol. Hor. sat. 2, 3, 1*. Překlad autorky: „Tato báseň se pak dá považovat za jakýsi druh dialogu.“

134 *Schol. Hor. sat. 2, 6, 1*. Překlad autorky: „V této básni mluví o tom, jak příjemné je jeho ústraní.“

135 *Schol. Hor. sat. 1, 10, 1*. Překlad autorky: „Protože v básni ‚Eupolis a Cratinus‘ odsoudil Luciliův verš.“

Podobně: Porph. *Hor. sat. 1, 10: quod Lucilii uersus damnasset in ea satyra*.

136 Porph. *Hor. sat. 1, 5*. Překlad autorky: „V této básni připodobňuje Horatius svou cestu k Luciliov.“

137 Porph. *Hor. sat. 1, 2, 2*. Překlad autorky: „V oné básni vypočítal téměř všechny lidi, zatímco se snaží vyvarovat jedněch chyb, upadají do druhých.“

138 Porph. *Hor. sat. 1, 9, 275*. Překlad autorky: „Šel jsem jednou po Svaté cestě, jak je mým zvykem – v této básni se hovoří o [...]“

139 Plaut. *Amph. 667nn.*: *Alcumenam ante aedis stare saturam intellego*. (Překlad autorky: „Představuji si, jak těhotná Alkméné stojí před chrámem.“)

140 Ter. *Hec. 769: satyra atque ebria*. (Překlad autorky: „Převedená a opilá.“) Tuto větu dále rozvíjí Prisc. *gramm. 6, 237*.

141 Varro *rust. 2, 1, 17: satyra equa*. (Překlad autorky: „Břeží klisna“.)

Varro *Men. 144: et ceteri scolastici saturis auribus scolica dape atque ebriis sophisticè aperantologia [consurgìa] consurgimus*. (Překlad autorky: „A ostatní posluchači – s ušima naplněnými pokrmem a opilými mudrlanstvím pronášíme své vědomosti a nekonečně rozmlouváme.“)

u Seneky,¹⁴⁵ Columelly,¹⁴⁶ Ovidia,¹⁴⁷ Propertia,¹⁴⁸ Martiala,¹⁴⁹ Iuvenala,¹⁵⁰ Nonia¹⁵¹ a Iulia Obsequenta.¹⁵²

Zmínky pocházející z archaického období římské literatury ukazují pouze na starodávnou právníckou formuli, na adjektivum používané v komediích a v jednom případě dokonce na imperativ slovesa *saturare*.¹⁵³ Nelze se setkat s žádným

142 Cic. *orat.* 123, 43: *nec satura ieiune nec grandia minute nec item contra, sed erit rebus ipsis par et aequalis oratio.* (Překlad autorky s přihlédnutím k překladu Cicero, Marcus Tullius. *Rečník. Reči proti Catilinovi. Filipíky a jiné.* ŠKOVIERA, DANIEL [transl.]. 1982. Bratislava: Tatran: „O různorodých věcech se nebude vyjadřovat suchopárně a o vznešených přízemně a naopak, styl řeči bude odpovídat tématu.“)

Cic. *div.* 1, 77: *Praeclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur!* (Překlad autorky: „Vskutku proslulá auspicia, jestliže ta věc bude moci být učiněna po hladovění kuřat, ale nic se neudělá, pokud by byla sytá!“)

143 Verg. *ecl.* 10, 77: *ite domum saturae, venit Hesperus, ite capellae.* (Překlad autorky: „Přichází večer, běžte domů, napasené ovečky.“) Tento verš cituje též Ter. Maur. 382, 1920.

144 Aetna 9: *annua sed saturae complerent horrea messes.* (Překlad autorky: „Úrodné sklizně by zas na rok naplnily sýpky.“)

145 Sen. *nat.* 5, 9, 1: *quia uer aquosum est <et> ex pluui<ial>ibus aquis locis que ob umidam caeli naturam saturis et redundantibus maior euaporatio est.* (Překlad autorky: „Protože jaro je deštivé a kvůli přirozené nebeské vlhkosti z míst hojně oplývajících dešťovými vodami je větší mlha.“)

Sen. *Thy.* 954: *libet et tyrio saturas ostro / rumpere vestes.* (Překlad autorky: „Se zalíbením poškozují syté látky tyrským nagem.“)

146 Colum. 6, 23: *ad quem saturae pabulo libenter recurrunt.* (Překlad autorky: „Ke kterému se vracejí raději napasené.“)

Colum. 7, 3: *Satis que est mane, prius quam grex procedat in pascua, deinde etiam crepusculo redeuntibus saturis ovibus admiscere agnos.* (Překlad autorky: „Dostačující je připojit jehňata ráno, dříve než stádo vyjde na pastvu, potom také za soumraku, když se syté ovce vracejí.“)

Colum. 8, 5: *Incubantibus autem gallinis iuxta ponendus est cibus, ut saturae studiosius nidis inmorentur, neve longius evagatae refrigerent ova.* (Překlad autorky: „Při líhnutí slepic je v jejich blízkosti třeba položit žrádlo, aby nasycené zůstaly pečlivě v hnízdech, aby vejce v době jejich delší nepřítomnosti nevychladla.“)

147 Ov. *fast.* 4, 735: *pastor, oves saturas ad prima crepuscula lustra.* (Překlad Ovidius, Publius Naso. *Fasti.* ŠKODA, ANTONÍN [transl.]. 1901. Praha: A. Wiesner: „Ovce syté, pastevče, očisť, když nastane soumrak.“)

Ov. *fast.* 5, 498: *et pronus saturae lac bibit agnus ovis.* (Překlad: „Jehně kdy okřívá ovce syté vemenem.“)

Ov. *met.* 15, 469: *ubera dent saturae manibus pressanda capellae.* (Překlad Ovidius, Publius Naso. *Pro-měny.* BUREŠ, IVAN. [transl.]. 2005. Praha: Plot: „Kozy pak, z pastviny syté, ať k dojení dávají vémě!“)

148 Prop. 3, 13, 35: *dux aries saturas ipse reduxit ouis.* (Překlad *Pěvci lásky.* Catullus. Tibullus. Propertius. 1973. SMRČKA, OTAKAR A KÖL. [transl.]. Praha: Svoboda: „Rohatý beran – ač pastýř byl vzdálen od stáda – vodil ovečky úplně syté sám zase do stáje zpět.“)

149 Mart. 10, 96, 4: *et repetam saturae sordida rura casae.* (Překlad autorky: „A vrátím se na drsný venkov do dobře zásobeného domku.“)

Mart. 11, 52, 12: *mentiar, ut venias: pisces, coloephia, sumen, / et chortis saturas atque paludis aves [...]* (Překlad autorky: „Budu lhát, abys přišel: ryby, karbanátky, vemínko a nadítí ptáčky z pastev a bažin [...].“)

150 Iuv. 15, 2: *crocodilon adorat / pars haec, illa pavet saturam serpentibus ibin.* (Překlad: „Tam jedni krokodýla si váží a druzí se ibise bojí, který se sytí hady.“)

151 Nonius však cituje Varrona a Vergilia.

152 Obseq. 31: *saturae vitulus biceps natus.* (Překlad autorky: „Těhotné se narodilo dvouhlavé mládě.“)

153 *Rhet. Her.* 4, 52: *exple meas inimicitias et iracundiam satura tuo sanguine.* (Překlad autorky: „Ukoj mé nepřátelství a hněv uťiš svou krví.“)

označením literárního žánru ani díla, i když je možné, že Ennius nazval své nahodilé, dohromady sebrané básně *Satura(e)*. V 1. století př. n. l., kdy byla pravděpodobně hojně pěstována „satira“, resp. básně luciliovského charakteru, bylo slovo *satura* opět používáno jako adjektivum, kromě zmínky u Sallustia,¹⁵⁴ u nějž se vyskytuje fráze *per saturam* v právním smyslu.

Gramatikové a autoři didaktických děl (Quintilius, Gellius, Terentius Scaurus, Censorinus, Pomponius Porphyrio, Nonius Marcellus, Flavius Sospater, Macrobius, Servius grammaticus, Priscianus) používají výraz *satura* k označení názvů děl, z nichž citují. Další autoři, zejména ti, již se zabývají jazykem jako takovým, používají ve svých pracích o gramatice slovo *satura* stále jako adjektivum, většinou k demonstrování určitého gramatického jevu. Jsou to Eutyches,¹⁵⁵ Phocas¹⁵⁶ a Priscianus.¹⁵⁷

Zajímavé je propojení významu slova s duševním „naplněním“: *Ergo et hoc carmen propterea satyram nominarunt, quia ita multis et uariis rebus refertum est, ut audientes saturet.*¹⁵⁸

Z několika zmínek je také patrné, že *Satura* bylo pojmenování pro jezero či bažinu. *Item: SATVRI. Locus Tarenti est, quem Caelius in V libro historiarum dicit nomen accepisse a Satura puella, quam Neptunus compressit.*¹⁵⁹ ‚Saturi‘ ergo ‚Tarenti‘ a Saturio loco vel a Satura palude dixit,¹⁶⁰ [...] qua Saturae iacet atra palus gelidus que per imas,¹⁶¹

154 Sall. *Iug.* 29, 5 – citováno výše v pozn. 50.

155 Eutyh. 458: *in er quoque desinentia nomina secundae similiter declinationis faciunt verba, ut satur sature saturas.* (Překlad autorky: „Jména končící na -er tvoří slova podobně jako druhá deklinace, jako *satur saturi saturas*.“)

156 Phoc. 416, 21: [...] *satur autem secundae, quoniam femininum satura facit.* (Překlad autorky: „[...] *satur* patří ke druhé deklinaci, proto tvoří femininum *satura*.“)

157 Prisc. 4, 127: ‚*saturatur*‘: *hoc tamen facit et femininum ‚satura‘ et neutrum ‚saturum‘.* (Překlad autorky: „*Saturatur*: přesto tvoří femininum *satura* a neutrum *saturum*.“)

158 *Schol. Hor. sat.* 1, *praefatio*. (Překlad autorky: „Tuto báseň nazývají satirou proto, že pojednává o mnoha rozličných věcech, aby ‚nasytila‘ posluchače.“)

159 *Brev. expos. Verg. georg.* 2, 197. Překlad autorky: „Dále: *SATURI*: V Tarentu je místo, o němž Caelius v páté knize svých *Dějin* říká, že bylo pojmenováno po dívce Satuře, kterou znásilnil Neptun.“

160 *Prob. Verg.* 2, 197. Překlad autorky: „*Saturi*, tedy Tarentané, se nazývají podle saturenského místa nebo podle saturenské bažiny.“

161 *Verg. Aen.* 7, 801. Překlad autorky: „Kde ležela tmavá saturenská bažina.“

Podobně *Serv. Aen.* 7, 801: *QVA SATVRAE IACET ATRA PALVS secundum hanc lectionem re vera Satura paludem intellegimus; sed alii ‚Asturae‘ legunt.* (Překlad autorky: „Kde ležela tmavá saturenská bažina: podle tohoto čtení správně chápeme *Saturu* jako bažinu; avšak jiní ji čtou jako *Astura*.“)

Claud. Don. 2, 7, 107: *qua Saturae iacet atra palus gelidus que per imas quaerit iter vallis atque in mare conditur Ufens.* (Překlad autorky: „Kde ležela tmavá saturenská bažina a kde si řeka *Ufens* přes hlubiny hledá cestu údolímí a je sváděna do moře.“)

Prob. Verg. 2, 197: *In finibus autem Tarentinorum est locus, quem Saturium vocant, unde etiam paludem Satura, cuius etiam in septimo mentio est, cum ait Vergilius (A. VII, 801).* (Překlad autorky: „Na tarentském území je místo, jež nazývají *Saturium* nebo také saturenskou bažinou, o níž je zmínka v sedmé knize *Vergiliových Aeneidy* [...]“)

*Satura, inter Antium et Cerceos, eadem Stura.*¹⁶² Jezero se nazývá *Satura* i u *Silia Italica* v díle *Punica*.¹⁶³

2.3.2 Satyra

Satyrů s „y“ jsem do svého výčtu zařadila také, přestože etymologicky se satirou, která se vyvinula z výrazu *satura*, nespojujím. Důvodem je zmatení pojmů, k němuž došlo už v antice, kdy byla zapomenuta původní etymologie, a vzhledem k námětům se mladý literární žánr začal připodobňovat k satyrským dramatům. Z tohoto důvodu se začal název žánru psát s „y“ – *satyra*. Teprve za pozdního císařství se objevila *satira*, což bylo způsobeno tím, že řecké „y“ bylo v latině často reprodukováno jako „i“. ¹⁶⁴ Satyra s „y“ byla hojně užívána, v podstatě až do počátku 17. století (1605), kdy anglický filolog I. Casaubon příbuznost satiry se satyry vyvrátil. „Y“ se zaměnilo za „i“ a s ním přešla *satira* do moderních jazyků.

Nejčastějším z užívaných gramatických tvarů je genitiv plurálu *satyrarum* – opět se jedná o citace děl: *Lucilia*¹⁶⁵ a *Ennia*.¹⁶⁶ U *Festa*¹⁶⁷ a svatého Jeronýma¹⁶⁸ se vyskytuje i ablativ singuláru: *in satyra*. V ablativu plurálu se pak jedná převážně o mytologická stvoření – satyry.¹⁶⁹

Kromě *Martiana Capelli* se personifikovaná *satira* objevuje i u *Fulgentia*, tentokrát ovšem psaná s „y“: *Ergo erunt nobis etiam Philosophia atque Urania adiutrices operis consciscendae; nec [enim] deerit tuis lasciuens amica solaciis, at dum te misticae artes anhelum tractando reddiderint, tute tua Satyra ludentem excipiet. Quaeso, inquam, munifica largitas, ne tu istam tuam Satyram cuius me dudum uadatam amore praedixe-*

162 Vib. Seq. georg. 216. Překlad autorky: „*Satura* leží mezi *Antium* a *Cercey*, též *Stura*.“

163 Sil. 8, 375: *qua Saturae nebulosa palus restagnat*. (Překlad autorky: „Odkud vytéká zamlžená *saturská* bažina.“)

164 WEINREICH 1975, s. 16.

165 Porph. *Hor. sat.* 1, 3, 55: *Lucilius in III. satyrarum*; Porph. *Hor. sat.* 1, 9, 78: *Lucilius in sexto satyrarum*; *Schol. Hor. sat.* 1, 3, 56: *Lucilius in quarto satyrarum*; 148 výskytů u *Nonia*.

166 Non. 1, 33; 1, 66; 2, 139; 2, 147; 7, 470; 7, 474; 11, 510.

167 Fest. 306: *et in Satyra [...]*

168 Hier. *epist.* 6: *Nam, ut ait Flaccus in satyra*.

Hier. *epist.* 133: *Quamobrem et gravissimus Poeta Flaccus scripsit in Satyra*.

169 Ov. *ars* 3, 155; Ov. *Pont.* 4, 16, 2; Ov. *fast.* 1, 411 a 3, 737; *Hor. ars* 231; *Hor. carm.* 1, 1, 29; *Hor. epist.* 1, 19, 3; *Hyg. astr.* 2, 27; *Hyg. fab.* 165; *Mela* 1, 48; *Plin. nat.* 5, 47; *Plin. nat.* 8, 216; *Plin. nat.* 35, 108; Porph. *Hor. carm.* 1, 1, 31; Porph. *Hor. epist.* 1, 19, 3; *Schol. Hor. ars* 237; 244; *Serv. ecl. prooimion*; *Serv. ecl.* 7, 25; *Schol. Hor. carm.* 1, 1, 31; *Mart. Cap.* 6, 667.

U *Horatia Romana* 2, 248 se pak vyskytují satyrové ve formě *satiris*, což je opravdu výjimečné: *Tum festinat iter: multos celerare gerones / Prospicit et manibus ingentia volvere saxa / Semiferis similes satiris*. (Překlad autorky: „Tu pospíchá cesta: dívá se dopředu, jak mnozí starci chvátají a rukama valí ohromné balvany podobní satyrům – napúl zvířatům, napúl lidem.“)

*ras temere nostris credas penatibus [...] Tum illa cachinnum quassans fragile conliso bis ter que pulsu palmulae femore: Nescis, inquit, Fulgenti, rudis accola Pieridum, quantum Satyram matronae formident; licet mulierum uerbialibus undis et cauisidici cedant nec grammatici muttiant, rethor taceat et clamorem praeco confescat, sola est quae modum inponit furentibus [...]*¹⁷⁰ Satyra je také součástí označení pro menippskou satiru¹⁷¹ či satyrské drama.

Z 2. století n. l. pochází komentář k Horatiovu dílu *Ars Poetica*, v němž jeho autor používá slovo *satyra* ve spojení s dramatem. Z kontextu je patrné, že Pseudo-Acro užívá termínu *satyra* pro satyrské drama, o němž Horatius ve skutečnosti v komentované pasáži píše. *Mox etiam (...) Non multo post vel alio carmine Satyros induxit, qui nudi pinguntur, nam docet, unde sit nata satyra, ex tragoediis scilicet. ‚Satyros nudavit‘ idest postea etiam satyram adiunxit tragoediae. ‚Nudavit‘ autem, quod liberius in ea et dicanturet fiant pleraque (...) Incolumi gravitate (...) Carminis scilicet, et asper tragoedus ita admiscuit iocum, ut severitatem servaret incolumem. (...) Iocum t(emptavit): Idest quamvis esset asper, sic iocatus est tragoedus per satyram, ut non amitteret gravitatem. ‚Aper‘ autem severus, et hoc ad habitum retulit, quia protervia quaedam in satyricis et dicuntur et fiunt (...). Eo quod illecebris: Ideo admiscuit tragoediae satyram, ut per inlecebras teneret spectatorem. Antea non uoluptatis causa inuenti sunt ludi, sed religionis; ideo satyram admiscuit tragoediae, quia spectator erat ‚grata nouitate‘ retinendus, qui spectator ueniebat post sacrificia iam pransus, iam potus. Inlecebris autem, quia habet satyra inlecebras, quae iocum continet et risum movet (...) Ita debet admisceri satyra tragoediae, ut personis suum decus seruetur.*¹⁷² A dále: *Nam et ipsa tragoedia paulum pudibunda debet esse, quae miscetur satyris. Non ego in(ornata): Non tantummodo rustica et propria uerba [et nomina] quaero in satyris, sed etiam decus personarum. Inornata (...) Ut ‚pestilitatem‘ veteres usurpata*

170 Fulg. *myth.* 1, 12. Překlad autorky: „K ustanovení díla nám také pomohou Filozofie a Úrania; pro tvé potěšení nebude také chybět rozpustilá přítelkyně, a až se budeš vracet z mystických umění udýchaný z jejich provozování, tvá Satyra tě pobaví.“ Odpovídám: „Prosím tě, štedrá velkorysosti, abys tuhle svoji Satyru, o níž jsi již dávno řekla, že mě láskou sváže, jen tak nesvěřovala mým penátům [...]“ Pak se třásla tichým smíchem, dvakrát nebo třikrát se udeřila dlaní o stehno a povídá: „Nevíš, Fulgentie, nevzdělaný společníku Múz, jak moc se matrony bojí satiry; ať i právníci ustoupí před záplavou ženských slov, učitelé ať ani nezamručí, řečník mlčí a hlasatel tlumí křik, ona je jediná, která zklidňuje rozvášněné [...]“

171 U Fulgentia, viz s. 28.

172 *Schol. Hor. ars* 221nn. Překlad autorky: „Brzy poté (...) Nedlouho poté v další básni představil satyry, kteří jsou zobrazováni nazí: vysvětluje tak, odkud se vzala satira – bezpochyby z tragédie. ‚Odhalil satyry‘, to jest, že posléze připojil satiru k tragédii. ‚Odhalil‘, protože v ní jednájí spíš nevázaně. Tím chce říci, že se děje mnohé (...), aniž by důstojnost doznala újmy (...) Básně, tj. vážný tragický básník přimísil vtíp tak, aby zachoval vážnost bez úhony. (...) Snažil se o žert, tj. ačkoli byl tragický básník těžkopádný, přesto prostřednictvím satiry žertoval, aniž by ztratil důstojnost. ‚Divočák‘ nebo také nestoudník, toto pronesl o zevnějšku, protože v satirikách se říkají a dějí nezbednosti. (...) Lákadly – satiru přimísil do tragédie tak, že diváka zaujal lákadly. Předtím byly hry vynalezeny ne kvůli zábavě, ale k náboženským účelům; smísl satiru s tragédií, protože bylo třeba zaujmout diváka ‚vítanou novinkou‘, neboť divák přicházel po vykonání obětí již najedený a napitý. Lákadly proto, že satira, která obsahuje žerty a nutí k smíchu, má lákadla. (...) Satiru s tragédií je třeba smísl tak, aby si postavy zachovaly svoji důstojnost.“

*auctoritate, aut quae Graeci kyria vocant, aut quae reges loqui solent, idest turmida... Sensus est: ego, inquit, non uerba sola amo, quando satyras scribo, quae sunt inornata et dominantia, idest paulo sordidiora et ipsis Satyris congrua; dominantia autem, quae, nouitate inflationis assumpta, sua tantum auctoritate nitantur, sed et ea, quae habeant aliquem ornatum et non omnino sine auctoritate sint, ut regum sermo est (Satyrorum pro satyrographorum [...]) Idest non sic uolo esse differentiam inter satyricum et tragicum, ut in moribus nulla sit differentia, ut eodem modo seruet aetates satyricus, quemadmodum tragicus (...) Idest nec sic uolo discrepare satyram a tragoedia, ut persona non habeat decus suum. Satyricam fabulam sica ait scribi oportere, ut sint inter severitatem tragoediae et lenitatem.*¹⁷³ Pseudo-Acro obecně hojně píše slovo satyra s „y“.¹⁷⁴

Také u Diomeda se vyskytuje (kromě výše zmiňované pasáže) termín *satyrica*, který lze v tomto případě ztotožnit se satyrským dramatem: *Latina Atellana a Graeca satyrica differt, quod in satyrica fere Satyrorum personae inducuntur, aut siquae sunt ridiculae similes Satyris, Autolykus Busiris; in Atellana Oscae personae, ut Maccus.*¹⁷⁵

2.3.3 Satira

Zápis výrazu satira (bez ohledu na jeho význam) v grafické podobě s „i“ má v dochovaném materiálu nejmenší zastoupení. Vyskytuje se především jako dubleta hlásek „y“ a „u“.¹⁷⁶ Gellius, Diomedes a Probus (pseudo) označují genitivem plurálu *satirarum* dílo Luciliovo,¹⁷⁷ Remigius dílo Persiovo¹⁷⁸ a Metronius dílo Iuvenalovo.¹⁷⁹

173 *Schol. Hor. ars* 233nn. Překlad autorky: „Vždyť se sluší, aby tragédie samotná zůstala cudná, i když se smísí se satirami. Já nezdobnou [...] Já v satirách nehledám jen neohrabaná a zvláštní slova, ale i důstojnost postav. Bez ozdob (...) Co staří s patřičnou vážností zvou ‚zhoubou‘, co Řekové nazývají *kyria* [vladařské záležitosti] nebo věci, o nichž mají ve zvyku mluvit králové, tj. *turmida* [vojenské záležitosti]. Smysl této věty je: já, říká, nemám rád, když píší satiry, samo o sobě slova, která jsou nezdobná a panovačná, tedy trochu sprostší a přiměřená samotným satyrům; navrch mají přece ta, která, použitá kvůli zvláštní neobvyklosti, dodávají lesk jejich vážnosti, ale i ta, která jsou nějak zdobná a nejsou zcela bez váhy, jako např. královská řeč. *Satyrorum* místo *satyrographorum* [...] Nechci tedy, aby byl rozdíl mezi satyrikem a tragikem, tak jako není žádný rozdíl v jejich povaze, proto ať věk zachovává satirik stejně tak, jako tragik (...) Takže nechci oddělit satiru od tragédie, aby postava neměla svou důstojnost. Je třeba psát satirickou hru tak, aby se pohybovala mezi vážností tragédie a laskavostí.“

Satyricus se používalo jako označení autora satir, satyrských dramát i staré komedie. (Podrobněji Rooy 1965, s. 186nn.)

174 *Schol. Hor. ars* 216, 226; *Schol. Hor. sat.* 1, *praefatio*; 1, 4, 1; 1, 4, 63; 1, 10, 14; 1, 10, 66; 2, 1, 2; 2, 1, 21.

175 Diom. 3, 490. Překlad autorky: „Latinská atellána a řecké satyrské drama se od sebe odlišují tak, že v satyrském dramatu zpravidla vystupují postavy satyrů, nebo směšné postavy podobné satyrům, jako Autolykus Búsiris; v atelláně vystupují oské postavy jako Maccus.“

176 *Hor. sat.* 2, 1, 1; Diom. 3, 485nn.

177 Gell. 1, 16, 2; 4, 1, 3; 10, 20, 4; Diom. 1, 369; Prob. *Verg. praefatio* a 6, 31.

178 Remigius Autissiodorensis 39.

179 *Fin. Metr.* 232.

U svatého Jeronýma se pak vyskytuje ještě ablativ singuláru *satira*, kterého užívá k označení pasáží z Horatia.¹⁸⁰ Většina těchto autorů působila až v pozdní antice.

Že je tato podoba nejmladší, dokazuje mimo jiné i to, že většina takto psaných zmínek mluví o satíře jako o žánru; v Diomedovi se přidává ještě etymologie. U Gellia se vyskytuje i *satiris* jako označení Enniova díla, ale bude se zde spíše jednat o dubletu výrazu *saturis*.¹⁸¹ Probus použil ve svém životopise Persia akuzativ (což je ojedinělé) pro označení žánru, který psal Lucilius a jež, po jeho přečtení, zatoužil psát i Persius.¹⁸²

2.4 Moderní význam

V současnosti si každý pod pojmem satira něco představí, ale přesnou definici je schopen podat jen zlomek uživatelů. Také v různých encyklopedických příručkách se s termínem satira nakládá velmi volně.¹⁸³ Přesná definice pojmu chybí, resp. většina publikací nemá heslo satiry zpracováno do potřebné hloubky a šířky, často je úplně vynechána zmínka o římské satíře. Výjimku tvoří starší české slovníky, které velmi dobře zpracovávají danou problematiku ovšem jen v rozsahu tehdy známého bádání, jsou tedy pro potřeby dnešního uživatele poněkud zastaralé.¹⁸⁴ Hesla o satíře, která respektují nejnovější poznatky o literatuře i o vývoji satiry, je třeba hledat v moderních slovnících, které jsou zaměřeny úžeji na antickou či literárněvědnou problematiku.¹⁸⁵

---

180 Hier. *in Is.* 528: [...] *et Flaccus scribit in Satira.*

181 Gell. 2, 29, 20: *Q. Ennius in satiris [...]*

182 Prob. *vita Pers.* 24: *Sed mox ut a schola et magistris diuertit, lecto libro Lucilii decimo uehementer satiras componere studuit, cuius libri principium imitatus est.* (Překlad autorky: „Ale brzy potom, co odešel ze školy a od učitelů, se po přečtení desáté Luciliovy knihy pilně snažil skládat satiry, přičemž napodobil začátek té knihy.“)

183 Podrobněji viz POLÁKOVÁ 2016, s. 18–21.

184 *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí.* 1932. Díl VI: R–S. Praha: Československý kompas, s. 473–474; *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí.* 1904. Díl 22: Rozkošný–Schloppe. Praha: J. Otto, s. 677; RIEGER, FRANTIŠEK LADISLAV [red.]. 1870. *Slovník naučný.* Díl osmý: S–Szyttler. Praha: Kober & Markgraf, s. 152–154.

185 CANKIK, HUBERT – SCHNEIDER, HELMUTH [eds.]. 2001. *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike. Bd. 11. Sam–Tal.* Stuttgart: Metzler, s. 101; LAMPING, DIETER. 2009. *Handbuch der literarischen Gattungen.* Stuttgart: Alfred Kröner, s. 763–764.